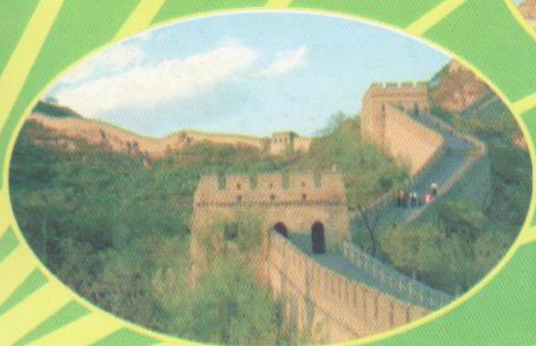
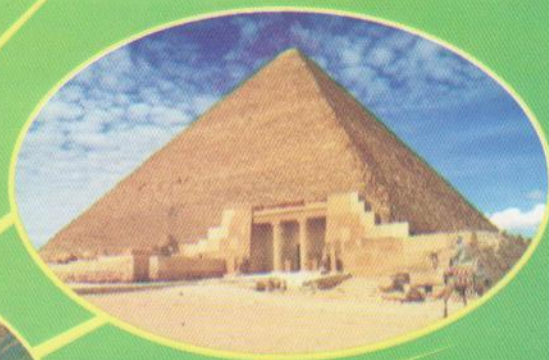
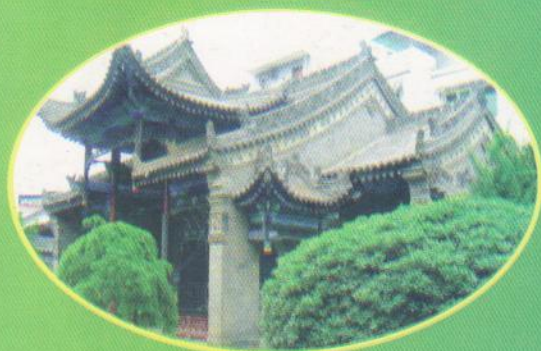
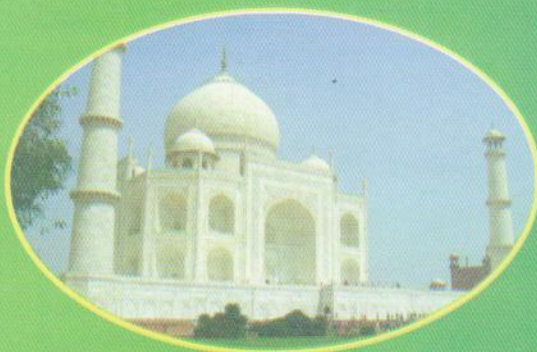

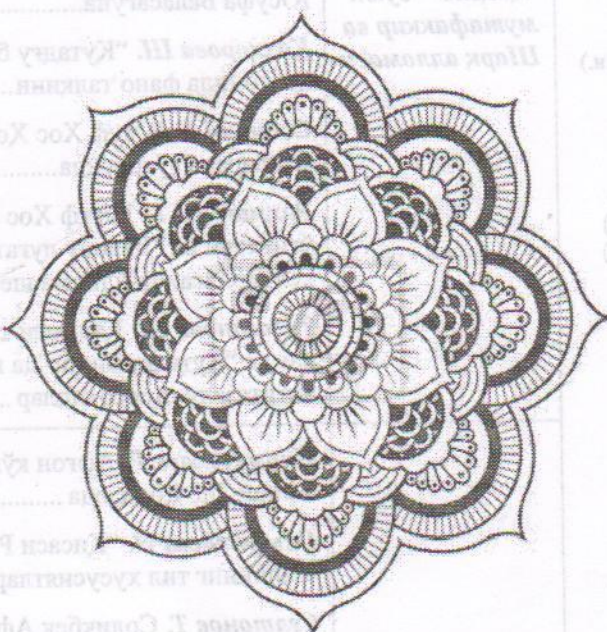
SHARQ MASH'ALI

Toshkent davlat sharqshunoslik instituti
ilmiy-uslubiy, ma'rifiy jurnali

4/2016

Журнал оригинал-макет асосида босилди. Sharq mash'ali, 2016 йил 4-сон. e-mail: nashriyot_ilmii@mail.ru web-site: www.tashgiv.uz Босишга рухсат эгилди 29.12.2016. Бичими 84x108 1/16 Шартли б.т. 6. 100 нускада босилди. Буюртма № Бахоси келишилган нархда. Тошкент, Шахрисабз кўчаси, 25. © Тошкент давлат шарқшунослик институти, 2016 Муаллиф фикри тахририят нуктаи назаридан фарқланиши мумкин.	Шарқ манбаишунослиги Мухамедов Н. Занги ота фаолиятига оид шеър..... 63 Умурзоқов Б. Фахрулдин Али Сафий ва унинг илмий-адабий мероси ... 67 Пўлатова М. “Арбаъин” асарлари кўлэзма нусхалари..... 74 Тўхлиева Н. Шарқ адабий-тарихий манбаларида тахрир масалалари..... 79
	Шарқшунослик ва таълим Махмудов Э. Некоторые вопросы современного востоковедения 82
	Ижтимоий ҳаёт Бўронов М. Геосиёсий тўқнашувлар гирдобы 85
	Табрик Ҳабибуллаев А. Ибратомуз йўл 90

**ЗАНГИ ОТА ФАОЛИЯТИГА ОИД ШЕЪР
(ШОИР ХАЁЛИЙ ҚАЛАМИГА МАНСУБ ҚЎЛЁЗМА)**

МУҲАМЕДОВ НЕЪМАТУЛЛО

Тарих фанлари номзоди, доцент, ТошДШИ ҳузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази

Аннотация. Ушбу мақолада яссавия тариқати машҳур намоёниси Занги ота (Ойхожа ибн Тошхожа, XIII аср) фаолияти ўрта аср манбалари асосида тадқиқ этилган. Шоир Хаёлий қаламига мансуб шеър ва қўлёзма таҳлил қилинган. Ушбу қўлёзма Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази фондида сақланади.

Таянч сўз ва иборалар: Занги ота, занжи, занги, Хаёлий, Шош, қўлёзма, зиёратгоҳ, чўпон, мазор.

Аннотация. В данной статье на основе средневековых источников изучена деятельность известного представителя Яссавитского тариката Айхаджы ибн Таихаджы, известного в народе как Занги Ата (XIII век). Проанализированы рукописи и стихи поэта Хайали, хранящиеся в фонде Центра Восточных рукописей имени Абу Райхана Бируни.

Опорные слова и выражения: Занги Ата, занджи, занги, Хайали, Шаш, рукопись, святыня, пастух, могила.

Abstract. This article deals with the medieval sources studied activity of well-known representative of Yassawi Tariqah Ayhadzha ibn Tashhadzha, popularly known as Zangi Ata (XIII century). Specifically analyzed manuscripts and poems of poet Hayaliy based on the manuscripts kept in the Center of Oriental Manuscripts named after Abu Rayhan Biruni.

Keywords and expressions: Zangi Ata, zandzhi, zang, Hayaliy, Shash, manuscript, shrines, shepherd, grave.

Занги ота зиёратгоҳи Ўрта Осиёдаги ноёб тарихий обидалардан бири бўлиб, у XII–XIII асрда яшаб фаолият юритган, ислом оламидаги мутасаввиф донишмандлардан бири – Ойхожа ибн Тошхожа номи билан боғлиқ. Занги отанинг асл исмлари Ойхожа ибн Тошхожа (ваф. 1258 й.) бўлиб, яссавия тариқатининг машҳур намоёндаларидан биридир. У Арслонбобнинг авлодидан (эвараси) бўлган. Бу зот қора танли бўлгани учун занги, хурмат юзасидан ва олий ҳимматлиги учун Занги бобо Ҳимматий деб аташган.

Занги отанинг халқлар олдидаги улуг ифтихорий хизматлари, инсонларга кўрсатган юксак ва олиҳиммати, ул бузруквор шайхнинг таҳаллуси (Ҳимматий) билан уйғун ва мутаносиб равишда тилга олинган¹.

Занги отанинг асл туғилган ва яшаган маскани Шош (Тошкент) вилояти бўлиб, Тошкент билан Қовунчи оралиғидаги Зангиота номли қишлоқдир (Занги ота Тошкент шаҳрининг Самарқанд дарвоза кўчасидаги Зангиота маҳалласида туғилиб, ўсган деган тахминлар ҳам бор). Занги ибораси билан нисбат берилиши, у кишининг қора ранг бўлишининг рамзий ифодасидир².

¹ Файзиёв Т. Зангиота Ҳимматий. – Т.: Мовароуннахр, 2001. 20-б.; Яна қаранг: Саидов А. Ҳазрат Занги ота. – Т.: Шарқ, 2015. 31–38-б.

² Файзиёв Т. Зангиота Ҳимматий. – Т.: Мовароуннахр, 2001. 7-б.

Халқ орасидаги ривоятларга кўра, Занги ота номи улуғ Шайх Хожа Аҳмад Яссавий томонидан берилган. Хусусан, адиб ва ношир Асрор Самад келтирган ривоятга қараганда, Тошхожа отанинг оиласида ўғил фарзанд туғилгач, у чакалоқнинг чилласи чиқиши билан Қовунчи яқинидаги кишлоқдан Ясси кишлоғигача от отлаб, туя қўмлаб, қанча йўллар босиб келиб, гўдакни Яссавийнинг этагига солди. Яссавий чакалоқнинг оғзига туфлар экан, уни шундай дуо қилди: “Йлоҳим, шу гўдаккинага илму маърифат ато қилгин, солиҳ амалларни қилишида ўзинг қўллагин, токи келажакда улуғ пир бўлиб етишгай. Модомики, бу гўдаккинани бизга назр қилибдилар, бизга бахшида қилинадиган барча хайрларнинг аввалини шу гўдакка бағишлаймиз”. Яссавий дуо ўқиб болани отасига қайтарар экан, ўғлинг занжи туғилибдур, ўзининг араб аждодига тортибдур, деб қўйган. Шу бўлибми ёки кейинроқми, боланинг исми Аҳмад Яссавий марҳамати билан Ойхожа деб аталган бўлса ҳам, уни эркалаб Занжи ёки Занги деб атайдиган бўлдилар¹.

Айрим қўлёзма ва тошбосма асарларда қайд этилишича, Шош вилоятидан чиққан йирик машойих – Занги отани маҳаллий аҳоли эҳтиром билан Занги бобо (Занги бува), дер эканлар².

Занги ота “подачилар пири” сифатида машҳур бўлганлари сабабли у кишини кўпинча Чўпон ота деб ҳам атаганлар³. Бу ҳақда тарихчи Фахриддин Али Сафий “Рашаҳот айн ал-ҳаёт” (“Оби ҳаёт томчилари”) асарида таъкидлаган: “Занги ота лаби қалин, қоп-қора киши бўлиб, олдиниға чўпон бўлиб, саҳрода Тошкент аҳлининг сигирларини боқиб (чўпонлик) подачилик қилар эдилар”⁴.

Ривоятларга қараганда, Занги ота умр бўйи подачилик билан машғул бўлган ва жамоанинг мол-ҳолини ёз мавсумида Ғарбий Тяньшань тоғи қир-адирларига томон ҳайдаса, куз-киш ойларида Сирдарё, Чирчиқ ва Салор дарёлари қирғоқларидаги тўқаю қамишзорларда боккан.

Айгиш жоизки, подачилик у пайтларда энг эъзозли касб-кор ҳисобланган. Айрим манба ва адабиётларга кўра⁵, “авлиёлар ва дарвешлар одатда кишлоқларда истикомат қилишган ва табиат билан чамбарчас боғлиқ бўлишган. Шу боис ер, ўсимликлар ва хайвонлар уларнинг ҳаётида муҳим ўрин тутган. Пайғамбарлар ва авлиёлар ҳаётини кузатганимиз-да, аксариятининг подачилик билан машғул бўлгани диққатни тортади”⁶.

Занги ота фақир ва дарвешсифат бўлиб, одамларнинг сигирларини боқиб, подачилик қилиб, ғарибона ҳаёт кечирган. Занги отанинг кундалик умри доимо саҳрода, подачилик билан ўтган. Намоз ва зикрни қанда қилмаган. Занги отанинг қароматлари ва фазилатларини Хожа Аҳрор, шоирлар Бобораҳим Машраб, Махтумқули, Камий Тошкандий ва бошқалар тилга олиб, шеър ва хотиралар ёзиб қолдирганлар, халқ ўртасида эса турли ривоятлар тўқилган.

Ана шундай шеърлардан бири шоир Хаёлий каламига мансуб қўлёзма бўлиб, Шарқ қўлёзмалари маркази фондида 4035/2-инвентар рақам остида сақланади. Ушбу шеър 7 саҳи-

¹ Асрор Самад. Занги ота маркази. – Т.: Минхож, 2004. 10-б.

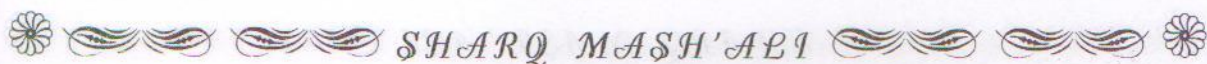
² Мухаммад Олим Шайх Азизов. Ламахот мин нафахотул-қудс / Таржима, тадқиқот, сўз боши ва изоҳлар муаллифлари К. Каттаев ва А. Нарзуллаев. – Самарқанд: Зарафшон, 2007.

³ Қаранг: Ўринбоев А., Бўриев О. Тошкент Мухаммад Солиҳ тавсифида. – Т.: Фан, 1983.

⁴ Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айни-л-ҳаёт. ТошДШИИ хузуридаги Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази. Қўлёзмалар фонди. Инв.№ 1382. 19-саҳифа.

⁵ Саидов А. Ҳазрат Занги ота. – Т.: Шарқ, 2015. 55-б.; Ўмер Лўтфи Баркан. Эстила Девирлеринин Колонизатир Тўрк Дервиюлері ве Завиелер // Вакъфлар Дергиси. с. ИИ. – Анкара, 1942. 279–304-б.

⁶ Саидов А. Ҳазрат Занги ота. – Т.: Шарқ, 2015. 55-б.; Айнури Косак. Зенги Атаънин менкеблери, турбесл ве байрами узерине // Турк Културу ве Ҳасй Бестас вели Анастйима Дергиси, сй 25. – Анкара, 2003. 107-б.

фадан иборат. Шоир Хаёлий (Имом қори) марҳум Абдулла Носиров таъкидига кўра¹, шеър ва адабиётда XIX асрда яшаган Ахтарийга шогирд бўлган².

Занги ота фаолиятига оид ушбу шеър³ шундай мисралар билан бошланади:

Аё Занги Ота бул кун зиёрат қилгани келдим, (826.)

Муборак остонангга юзумни сургани келдим.

Келиб ман кўп умид бирла мани ноумид қилмангиз,

Идрокдин ман бориб чарчаб мадад сиздин тилаб.

Манинг додимга эй шоҳим Худога еткуринг оҳим,

Фидо бўлсун сенга жоним бугун дод этгани келдим.

Тилаб Ҳақни жамолин сизлардин истионатни,

Қабул айланг зиёратни бугун арз этгани келдим.

Юрубман зор саргардон тополмай дардима дармон,

Юракда кўп эрур армон бу кун айтгани келдим.

Яратган ул Худо ҳаққи, пайгамбарлари ҳаққи,

Тамоми анбиё ҳаққи бу кун дод этгани келдим. (83а.)

Умид кўндир ман осийни қабул айланг дуосини,

Қилинг сиз дуосини бир муддао бу кун дод этгани келдим.

Бул газални ўқудилар газал собод девона,

Қилгали бечора келдим қабрингиздан ўргулай.

Бенаво ҳолимга боқиб амрингиздин ўргулай,

Ул Худовандо қилибдур сизни табарруки жаҳон.

Кўриниб турибдики, Занги ота зиёратгоҳига кўплаб зиёратчилар келиб, ўз мушкулини осон қилишни ҳамда турли яхши ниятларини Яратгандан сўрашган. Фахриддин Али Сафий “Рашаҳот” асарида шундай ёзади: “Аларни Занги бобо ҳам деб айтурлар. Ҳаким Атонинг асҳоби хулафоларининг аъзами ва ақдами эрдилар. Мавлид ва масканлари Шош вилоятида ва қабри мубораклари ҳам ул жойда турур. Халқ зиёрат учун ул ерга борурлар ва муродлариға восил бўлурлар”⁴.

Қабр ичинда барқ уради ой ё офтоб,

Ой-кунлар раишқ этди нурингиздан ўргулай.

Бир гадо бенаво келди эшикка дод этиб,

Бир мадад айланг дуойи хайрингиздан ўргулай.

Ман ётиб остонангизда йиғлаюрман субҳ шом,

Бош урубон йиғлайин остонангиздан ўргулай. (83б.)

Йиғласам қилгаймукин ёрдам мадад Анбар она,

Бир мадад айланг дуойи хайрингиздин ўргулай.

Ишқ ўти тушти юракка куйди жоним йиғлайин,

Додима танг мазор дохингиздан ўргулай.

¹ Носиров А. Афандихон (Ахтарий) / Тошкент олимлари ва шоирлари. Шарқ кўлэмалари фонди кўлэма № 13407, 3-жилд. 327–328-саҳифа.

² Афандихон Ортиқхўжа Эшон ўғли 1870 йил эшонлар оиласида туғилган. У Себзор даҳа Ҳовузбўйи маҳалласидан бўлиб, маҳалла мактабида Исмаилов қорида ўқиб, саводини чиқарган, ҳам қори бўлган. Бекларбеги мадрасасида Домла Шомаҳмуд Охунда, Қўқон ва Бухоро мадрасаларида ўқиб хатми китоб қилди. Шеър ва адабиётда устози Пирмуҳаммад Аълам (тахаллуси Котиб) домла бўлиб, форсий ва арабий шеърларга моҳир эди. “Ал-Изоҳ”, “Ислоҳ” каби диний журналларга ва “Садон Туркистон” газеталарига шеър ёзиб турган.

³ Хаёлий. Занги ота ҳақида шеър. Шарқ кўлэмалари фонди кўлэма № 4035/2. 82–88-саҳифалар.

⁴ Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айни-ҳаёт (Оби ҳаёт томчилари) / Наҳрга тайёрловчилар М. Ҳасаний ва Б. Умурзоқ. – Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. 25-б.

Пайгамбар элчисидир ул ҳазрат Жаброил,
 Маҳлуқот ризқига муаллақдир Микоил.
 Маҳшар куни бўлганда сурин тортар Исрофил,
 Жонин олур барчани аввал ҳазрати Азроил.
 Қарор сабр йўқ манда нетай фазл карам сенда,
 Умидлар кўп эрур анда сени ҳар кунда изларман.
 Шароб ишқидин ичган бу дунё мулкидин кечган,
 Бу дунёдин чироқ ўчган сени ҳар кун изларман.
 Ўзим кўрган эранларни берибдур сени қоҳларни, (84а.)
 Олибдурман жавҳарни сени ҳар кунда изларман.
 Илоҳо раҳматинг кўндур мани ноумид эта кўрма,
 Хаёлий йиғлабон этур сени ҳар кунда изларман.

Шоир Хаёлий ўз шеърини Занги ота зиёратгоҳи оstonасига бош уриб келгани ҳақидаги мисралар билан бошлайди. Шу ўринда бир нарсани алоҳида таъкидлаш керакки, Занги ота омма наздида зоҳид ва Аллоҳ азиз қилган авлиё сифатида улуғланган. Бу бежиз эмас, албатта. Маълумки, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор Занги отани ҳурмат қилар, қабрини зиёрат қиларди. Зиёрат вақтида қабридан “Аллоҳ, Аллоҳ” овозини эшитганини Хожа Аҳрор сўзлар эдилар (“Илк мутасаввифлар” асари, 193-бет)¹.

“Рашаҳот”да “Ҳазрати Мавлоно Қози алайҳир раҳма Ҳазрати Эшон (Убайдуллоҳ Аҳрор)дин накл қилибдурким, ойдилар: “Ҳар вақт Занги Отонинг зиёратларига келсам, қабри муборакларидин ҳама (вақт) “Аллоҳ, Аллоҳ” деган овоз эшитурман”².

Шоир Хаёлий шеърдан зоҳиднинг олам ва борлиқда тутган ўрни, инсон тақдири, Яратган олдида истиғфор айтиш каби ахлоқий-маиший масалалар ўрин олган. Бирок шеърнинг охириги икки саҳифасида эса Бобораҳим Машраб мисраларидан фойдаланганини кўришимиз мумкин:

Аё эй ёр-ёронлар бўлубман зори саргардон, (87б.)
 Гаҳи хандон, гаҳи гирён қаландар бўлгоним бўлгон.
 Чиқарман дашту саҳро кезарман тоғ ила дарё,
 Кийикларга бўлиб ҳамроҳ қаландар бўлгоним бўлгон.
 Муҳаббат шарбатин ичдим ва олам меҳридин кечдим,
 Гоҳи ўтдек ёниб ўчдим қаландар бўлгоним бўлгон.
 На мулломан, на обидман, на ошиқ, на зоҳид,
 Кириб майхона ичра қаландар бўлгоним бўлгон.
 Ҳиндистондин шошиб келган гариби бенаволик,
 Кийиб энига оқ пўстин ўлим мард наволилик.
 Дарёлар бўйини бўйлаб мазоратларни кўп кўзлаб,
 Бефарзанд сўзини сўзлаб ўлим марг наволик.
 Гўдаклар улгайсин ҳар дам худо деб, (88а.)
 Илоҳий юртимиз сойишта бўлсин.
 Илоҳимни изларман изин излаб кетарман,
 Доим мунӣ айтарман Ла Илаҳа Иллаллоҳ.
 Жоним борин беройин, бериб боқиб турайин,
 Жоним бирла айтайин Ла Илаҳа Иллаллоҳ.

¹ Носиров А. Занги ота / Тошкент олимлари ва шоирлари. Шарқ кўлэмалари фонди кўлэма № 13407, 3-343-саҳифа.

² Фаҳруддин Али Сафий. Рашаҳоту айни-л-хаёт (Оби хаёт томчилари) / Нашрга тайёрловчилар М. Ҳасанов, Б. Умурзоқ. – Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. 25-б.

*Азалдин то абад дўстлар билингки аҳд деб билдим.
Тилимда робби илоҳ (галаён) дийдор деб келдим,
Ўзинг авлоди пайгамбар отингдур Ҳазрати Офоқ.
Ки ноумид қилмагай сен деб улуг даргоҳ деб билдим,
Қиёмат баргаҳийни тузар ул кун (қилар неklar).
Золиминно раббоно ё воҳид ал-қаҳҳор деб келдим,
Отангдур Ҳайдаргузор, бобонгдур Аҳмади мурсал.
Сени кўрган кишидин ўргулай деб дод этиб келдим,
Кел, эй Машираб ошиқ сен умид даргоҳи афв эт. (886.)*

Занги отанинг бутун онгли ҳаёти Мовароуннаҳр халқларининг энг оғир ва даҳшатли даври мўғуллар истилосига тўғри келган. Ана шундай оғир вазиятда Занги ота ва унинг 10 дан ортиқ шогирдлари халқ оммасини қахрамонлик, ватанпарварлик, меҳнатсеварлик, ҳалоллик, адл-инсоф, поклик, яхшилик, тўғрилик, меҳр-шафқат каби олий умуминсоний ғоялар билан озиклантириб, уларни руҳан ва маънан қўллаб-қувватлашган. Бу борада қатор тарихий манбаларда қимматли маълумотлар келтирилган¹.

Хулоса қилиб айтганда, Занги ота зиёратгоҳи асрлар давомида кишилар қалбини поклайдиган, уларни яхшиликка қорлайдиган улуг диний-маънавий маскан вазифасини ўтаб келмоқда. Бу ҳақда омма орасида ҳар хил ривоятлар мавжуд. Ўз навбатида, турли даврларда Занги ота фаолиятига атаб шеърлар битилганки, улар ёрдамида биз тарихий ҳақиқатни аниқлаш имконига эга бўламиз.

ФАХРУДДИН АЛИ САФИЙ ВА УНИНГ ИЛМИЙ-АДАБИЙ МЕРОСИ

УМУРЗОҚОВ БАҲРИДДИН

Тадқиқотчи, ТошДШИ

Аннотация. Мақола Ҳирот илмий ва адабий мактабининг етук намояндаси Ҳусайн Воиз Кошифийнинг ўғли Фахруддин Али Сафий ҳақида бўлиб, у ўзидан бой илмий-адабий мерос қолдирган. Мақолада Али Сафийнинг мураккаб ҳаёти, фаолияти, асарлари, хусусан, унинг шоҳ асари “Рашаҳот”нинг қўлёзма нусхалари, тошбосма ва литографик наشرларидаги чалкашликлар ҳамда асарнинг янги топилган дастхат нусхаси ҳақида сўз боради.

Таянч сўз ва иборалар: Ҳирот, Кошифийнинг ўғли, Али Сафий, Сабзавор, “Рашаҳот айн ал-ҳаёт”, қўлёзма, дастхат нусха, “Анвор ал-қудсийя”.

Аннотация. Статья посвящена жизни и творчеству выдающейся личности Фахруддину Али Сафи. Он является сыном крупного представителя научной и литературной школы Герата Маулана Камал ад-Дина Хусейна Ваиза Кашифи. Фахруддин Али Сафи принадлежит несколько суфийских произведений. Историки и литературоведы в своих научных исследованиях использовали только

¹ Қаранг: Файзиев Т. Зангиота Ҳимматий. – Т.: Мовароуннаҳр, 2001. 8-б.; Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт (Оби ҳаёт томчилари) / Нашрга тайёрловчилар М. Ҳасаний ва Б. Умурзоқ. –Т.: Абу Али ибн Сино, 2004. 25–27-б.; Муҳаммад С. Тарихи жадидаи Тошканд (Тошкентнинг янги тарихи). Икки жилд. Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқ қўлёзмалари маркази. Қўлёзмалар фонди. Инв. № 7791.